
MANUSCRISUL BASARABEAN AL PREDICILOR ANTIMIENE (1824)

Maria Danilov

Cuvinte-cheie: Basarabia, Imperiul Rus, manuscris, Antim Ivireanul, mănăstirea Dobrușa.

Descoperirea operei omiletice antimiene – pentru lumea academică – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a pus temelia cercetării științifice a acesteia. Cărțile lui Antim Ivireanul, cele care se adresau lumii ortodoxe, în general, au fost difuzate pe o scară foarte largă, pe măsură ce au fost tipărite. Multe au fost dăruite popoarelor ortodoxe, Constantinopolului sau Ierusalimului. Prima ediție a predicilor Sfântului Ierarh Antim Ivireanul (cca 1650-1716), Mitropolitul Țării Românești (1708-1716), a văzut lumina tiparului în 1886, sub îngrijirea lui Ioan Bianu. Volumul intitulat: *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei, 1709-1716*, era publicat după manuscrisul copiat de arhimandritul Grigorie Delean, de la Mitropolia Bucureștilor, în 1781, de pe un alt manuscris mai vechi. Manuscrisul a ajuns ulterior în posesia episcopului de Buzău Dionisie (Romano), apoi a fost dăruit episcopului Melchisedec, în 1871 (manuscrisul românesc nr. 524 C, colecția BAR)¹. Acest text manuscris a stat la baza ediției princeps a *Didahiilor* (1886) (Diculescu 1909, 101; Mihail 1959, 493-612; Ciubotaru 2013, 253-324; Melchisedec Ștefănescu 2016, 16-20)². După doi ani, în 1888, a apărut la București, cea de-a doua ediție a *Didahiilor*, realizată în baza manuscrisului de la mănăstirea Căldărușani, găsit de Constantin Erbiceanu, care, la fel ca și episcopul Melchisedec, credea, că a descoperit originalul operei antimiene (ms. 549 B, colecția BAR). Însă, abia după scurgerea

unui secol, Gabriel Ștrempel avea să identifice, în 1962, cea mai veche copie manuscrisă a predicilor lui Antim Ivireanul, realizată în 1720 (mss 3460 A, colecția BAR). Datorită numărului redus de copii identificate *de visu*, Gabriel Ștrempel, avea să constate că „manuscrisele predicilor lui Antim Ivireanul au avut o circulație restrânsă”. Trei manuscrise se păstrează la Biblioteca Academiei Române, notate de G. Ștrempel: ms. 3460 A, ms. 549 B și ms. 524 C, iar al patrulea se găsește la Biblioteca Județeană Craiova și a fost notat „ms. N” (Predici 1962, 39-40).

Valoarea canonică și literară a predicilor înaltului ierarh ortodox Antim Ivireanul este binecunoscută. S-a scris mult și competent despre talentul oratoric de excepție al mitropolitului. De asemenea s-a insistat asupra originalității *Didahiilor*, ca răspuns la ipoteza traducerii acestora din opera marilor predicatori bizantini ai timpului (Mazilu 1998, 372-376). Mai puțin se cunoaște însă despre circulația acestor texte în Basarabia secolului XIX, deși informațiile nu lipsesc cu desăvârșire.

Primele informații cu privire la difuzarea operei lui Antim Ivireanul în Basarabia secolului XIX, au fost publicate de Paul Mihail în 1962 (anul în care G. Ștrempel publica prima ediție critică a *Didahiilor* lui Antim Ivireanul). Însă informațiile publicate au rămas periferice interesului științific. Interdicțiile de cenzură comunistă nu permiteau utilizarea numelui de „Basarabia”. Pr. Paul Mihail a revenit în câteva rânduri, în 1973 și 1974, asupra subiectului (manuscrisul predicilor basarabene), însă contribuțiile despre acest manuscris „nu au fost citate în niciuna din bibliografiile edițiilor succesive ale predicilor antimiene”, după cum ne mărturisește Zamfira Mihail (Ivireanul 2017, 16). Acest fapt vine să completeze șirul mărturiilor istorice asupra destinului ingrat al Basarabiei în contextul epocii de tristă amintire (1944-1989).

La cele subliniate de Zamfira Mihail ar trebui să precizăm că Paul Mihail a revenit asupra operei

---

¹ Episcopul Melchisedec credea că deține manuscrisul original al predicilor lui Antim Ivireanul. Episcopul Dunării de Jos, Melchisedec Ștefănescu, a contribuit substanțial la publicarea ediției princeps a *Didahiilor* Sfântului Antim, prin punerea la dispoziția Academiei Române a manuscrisului și a scris pentru prima dată biografia științifică a mitropolitului.

² Volumul reproduce prima biografie a Sfântului Antim Ivireanul, alcătuită de Episcopul Melchisedec Ștefănescu și publicată în 8 iulie 1886, cu ocazia aniversării a 170 de ani de la martiriul Sfântului Antim.

lui Antim Ivireanul într-un articol de elogiare despre preotul Constantin Popovici, în 1983: „De la Mitropolitul Gavriil Bănulescu (1813-1821) rămăsese adus din Țările Române un manuscris al predicilor lui Antim Ivireanul. Acest manuscris este cunoscut în prezent ca una din cele mai prețioase copii ale *Predicilor* lui Antim Ivireanul. Pentru învierea predicii românești, preotul Constantin Popovici a tipărit în „Luminătorul” și a prelucrat o seamă de predici de ale lui Antim Ivireanul pentru sărbători și de cuvântări pentru trebuințele enoriașelor. Astfel cuvântul celui mai mare predicator din Țările Române în secolul al XVIII-lea a contribuit la unificarea limbii române în provincia aflată în acei ani sub dominație străină” (Mihail 1993, 253).

Cert este că în 1933, Paul Mihail a intrat în posesia manuscrisului predicilor lui Antim Ivireanul, copiat la mănăstirea Dobrușa, în 1824. Manuscrisul i-a fost oferit în dar de Constantin Popovici. Acesta din urmă avea manuscrisul cu mulți ani înainte de la un călugăr de la mănăstirea Dobrușa³. Această mărturie se regăsește în cuprinsul manuscrisului (f. 2-7): „Manuscrisul acesta mi-l-a dăruit/ iconom mitrofor/ Constantin Popovici, fostul rector/ al Seminarului Teologic în /ziua hirotoniei mele ca diacon, la /30 Aprilie 1933, în Chișinău, diacon Paul Mihailovici” (Ivireanul 2017, 21). Anume acest manuscris al predicilor lui Antim Ivireanul, copiat la mănăstirea Dobrușa, a stat la baza unei ediții în volum îngrijite de Zamfira Mihail, în 2017 (Mihail 2017, 650). Ceea ce este demn de reținut din cuprinsul acestei cărți se desprinde din contextul istoric al epocii secolului al XIX-lea, mai exact din primele trei decenii ale veacului amintit, în care a fost realizat manuscrisul operei antimiene în Basarabia, la mănăstirea Dobrușa⁴.

Manuscrisul basarabean copiat la mănăstirea Dobrușa, în 1824, cuprinde 28 de predici la sărbători + 7 predici ocazionale, care, comparate cu textul din ediția tipărită de G. Strempele (1962), s-au

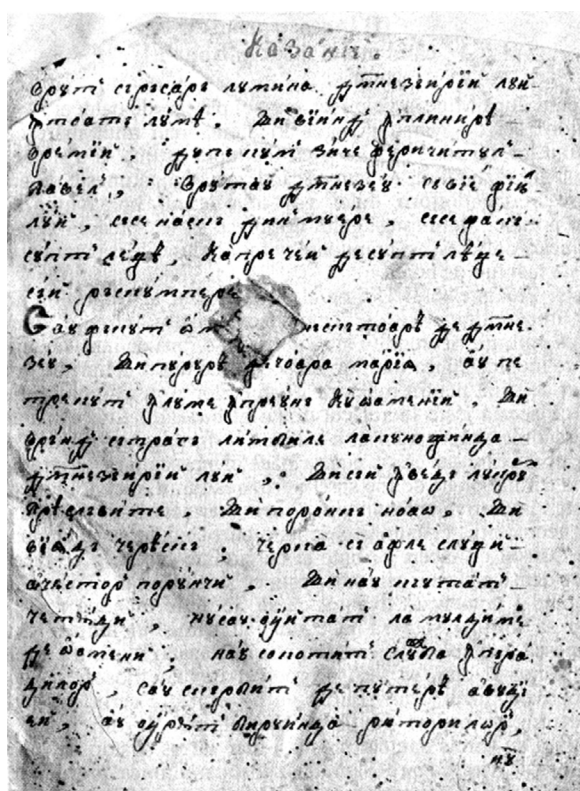

Fig. 1. Manuscrisul de la mănăstirea Dobrușa (1924), f. 1. Sursa: Ivireanul 2017, 46.

dovedit aproape identice cu cele din ms. 3460 A, din colecția Bibliotecii Academiei Române. Manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul, datat 1824 (f. 126), scris în Basarabia, are 302 file (Ivireanul 2017, 24)⁵. Numerotarea cu slove-cifre chirilice (cerneală roșie). Exemplarului îi lipsesc 2 file la început, două în interior și sfârșitul. Are legătură modernă în carton lustruit gri. În plus, i s-au adăugat la început și la sfârșit câte 10 file de hârtie certată (Ivireanul 2017, 20; Mihail 2013, 195-221). Ceea ce stă mărturie, că manuscrisul a beneficiat de o bună restaurare, din momentul în care a intrat în posesia lui Constantin Popovici (1860-1943).

Se presupune că prototipul manuscrisului basarabean a fost adus de la București în Moldova, la Iași, de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Apoi, odată cu numirea acestuia la cârma noii eparhii – cea a Chișinăului și Hotinului, manuscrisul antimian a fost adus la Chișinău. În urma decesului mitropolitului Gavriil (30 martie 1821), bogata sa bibliotecă – manuscrise și cărți – a fost dispersată. Manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul ar

³ Nu se cunoaște exact când a intrat în biblioteca lui Constantin Popovici.

⁴ În cadrul tradiționalului Simpozion „Valori Bibliofile”, ediția XXVI (14 iunie 2017), organizat de Biblioteca Națională a Republicii Moldova, la debutul seriei „Documenta Basarabiae” s-a lansat volumul Antim Ivireanul, *Predici. Un manuscris din Basarabia* (1824), Editura Academiei Române, București, 2017, 650 p. (ed. critică de Z. Mihail și P. Mihail). Volumul este o adevărată revelație pentru cei care cunosc îndeaproape valoarea operei de cultură sacră și impactul acesteia asupra teologiei și culturii contemporane.

⁵ Manuscrisul basarabean a fost notat cu sigla „D”;

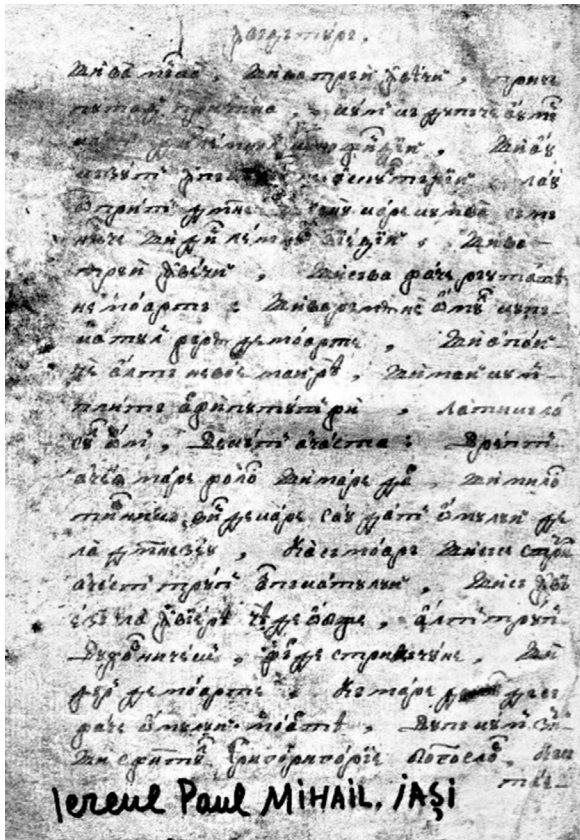

Fig. 2. Note de posesie: „Ieroul Paul Mihail” (Manuscrisul de la mănăstirea Dobrușa (1924), f. 302).
Sursa: Ivireanul 2017, 649.

fi fost dus la Dobrușa de către arhimandritul Sinesie, egumen al mănăstirii (1822-1834) (Ivireanul 2017, 22-23)⁶. În contextul amintit se cere să facem o precizare. În urma decesului arhimandritului Sinesie de la Dobrușa, a fost alcătuit un inventar cu lista obiectelor ce au aparținut acestuia, semnat pe 12 octombrie 1834⁷. În lista obiectelor ce au aparținut arhimandritului Sinesie sunt trecute, pe lângă multe alte obiecte de cult liturgic, 71 de titluri de cărți (193 exemplare)⁸. Lista cărților este alcătuită în limba rusă, nefiind specificată limbă scrierii. Printre cărțile arhimandritului sunt atestate și șase manuscrise. Valentina Pelin presupune că textele manuscriselor erau în limba

slavonă, deoarece arhimandritul Sinesie „nu cunoștea limba română” (Pelin 2017, 275)⁹.

Dimpotrivă, Zamfira Mihail susține că: „El (Sinesie) este cel care a inițiat, probabil, transcrierea predicilor de pe prototipul mitropolitului, cu scopul de a avea o culegere de texte omiletice de citit la strană [...] ca să existe o *Carte de învățătură* pentru citire cu voce tare la liturgiile împărătești și ale celor mari ale anului bisericesc” (Ivireanul 2017, 23). Alte amănunte, evident, nu sunt cunoscute. Este firesc să ne întrebăm, în ce măsură manuscrisul românesc al predicilor antimiene a trezit interesul arhimandritului Sinesie, cel care, devenit egumen la câteva mănăstiri din Basarabia, între care la Frumoasa, în 1817, la Dobrușa, în 1822-1834, era unicul viețuitor de neam slav între monahii moldoveni. Mai degrabă, arhimandritul Sinesie, care și-a însușit o parte din cărțile ce-au aparținut exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, a dăruit acel manuscris românesc al predicilor lui Antim Ivireanul, monahului scrib de la mănăstirea Dobrușa (numele acestuia încă n-a fost identificat), tocmai pentru că Sinesie nu cunoștea limba română. Apoi, manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul nu se regăsește în lista cărților rămase după decesul arhimandritului Sinesie (1834)¹⁰. Probabil, manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul, rămâne în continuare în posesia monahului scrib de la mănăstirea Dobrușa. De altfel, este cunoscut că versiunea autografă a predicilor lui Antim Ivireanul încă nu a fost identificată.

Actualmente, nu se cunoaște nimic despre soarta manuscrisului (prototipului) adus de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia (după 1812) și ajuns în scriptoriul de la Dobrușa (Ivireanul 2017, 29). Anticipând, multe alte amănunte în legătură cu copia manuscrisului predicilor antimiene (1824) de la mănăstirea Dobrușa, vom observa că problema identificării originalului (izvodului) predicilor lui Antim Ivireanul, rămâne, în fond, nerealizată. Totuși, unele probe documentare conduc la o ipoteză de lucru: nu putem exclude faptul că exemplarul autograf al predicilor lui Antim Ivireanul să fi fost adus de

⁶ Arhimandritul Sinesie era originar din s. Jukoveț, gubernia Kiev (n. în familia lui Vasile și Agripina Olkovski – țărani serbi). Împreună cu un frate de-al său vine la mănăstirea Neamț, unde au fost călugăriți de starețul Paisie Velickovski. În 1811, exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, îl numește pe ierodiaconul Sinesie, paracleziarh al Mitropoliei Moldovei. În 1812, împreună cu Gavriil Bănulescu-Bodoni s-au retras în teritoriul din dreapta Prutului anexat de Imperiul Rus.

⁷ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1124, f. 94-97.

⁸ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1124, f. 95.

⁹ Valentina Pelin a publicat un dosar inedit, care cuprinde corespondența organelor administrației eparhiale în legătură cu lucrurile rămase după decesul arhimandritului Sinesie de la Dobrușa, la 12 octombrie 1834 (cel care ar fi adus manuscrisul antimian în urma decesului exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni).

¹⁰ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1124, f. 94-97.

exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia. Cât despre copia realizată la mănăstirea Dobrușa în 1824, în posesia cărei a intrat pr. Paul Mihail, în 1933, vom observa că a fost dăruită, ulterior, Bibliotecii Sf. Sinod, de unde a revenit la mănăstirea Tuturor Sfinților din inima Bucureștilor¹¹, cunoscuta ctitorie a Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul.

Cercetările întreprinse asupra manuscrisului basarabean al predicilor antimiene, copiat la mănăstirea Dobrușa, în 1824, au la bază textul din ms. 3460 A (colecția Academiei Române), valorificat în ediția critică a lui Gabriel Ștrempel (1962) (Ivireanul 2017, 39-40). Două momente sunt de relevat în legătură cu manuscrisul copiat la Dobrușa (1824):

1) Textul manuscrisului basarabean s-a dovedit aproape identic cu cel din manuscrisul românesc 3460 A (colecția BAR), considerat cel mai vechi cunoscut în spațiul românesc. Iar acest fapt îl așează deopotrivă într-o nouă lumină sub raportul valorii istorice

2) Predicile lui Antim Ivireanul au fost copiate în Basarabia „într-un manuscris, care în secolul al XX-lea devenise acefal” (Ivireanul 2017, 20). Or, identificarea originalului (izvodului) după care s-a realizat copia predicilor la mănăstirea Dobrușa, de asemenea, rămâne o problemă deschisă.

O analiză atentă a manuscrisului copiat la mănăstirea Dobrușa, scoate în evidență și alte momente semnificative. Faptul că monahul scrib basarabean a realizat foarte precaut unele modificări ale textului, considerate de către Zamfira Mihail, drept „minime, dar esențiale” (Ivireanul 2017, 24, 31-32), imprimă acestuia specificul vieții spirituale din spațiul ortodox al Basarabiei aflată sub sceptrul țarilor ruși. Referirea la „Domnul nostru”, de pildă, este înlocuită cu numele țarului Alexandr Pavlovici (1803-1825), ori de câte ori aceasta o cere¹².

O particularitate distinctă a manuscrisului este mențiunea la începutul unor predici (f. 298): „Blagoslovește, Părinte a cetii”. Zamfira Mihail, susține că acest fapt modifică statutul predicilor în „Cuvânt de învățătură care se citește la strană”, la sfârșitul liturghiei, cu voce tare (Ivireanul 2017,

24). Astfel, în secolul țarist al Basarabiei, în amvonul bisericii de la mănăstirea Dobrușa, la marile sărbători creștine, au fost citite sfintele predici ale textelor românești din opera scrisă a marelui prelat Antim Ivireanul.

De altfel, ar trebui să observăm că în Basarabia au circulat și alte cărți îngrijite de Antim Ivireanul, precum *Evangelia* de la 1697 (Cereteu 2016, 28-29)¹³ și *Acatistul* de la 1698 (Ivireanul 2017, 3). Pentru prima dată s-a întreprins o analiză filologică a textelor liturgice apărute în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821). În urma lecturii în paralel a textului ecteniilor și rugăciunilor din *Liturghierul* lui Antim Ivireanul (edițiile 1706 și 1713, cea din 1728, ediție postumă, comparate cu ediția de la Chișinău, 1815), Zamfira Mihail a stabilit că mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a avut la îndemână una dintre edițiile *Liturghierului* îngrijite de Antim Ivireanul. Iar „textul propriu-zis al *Liturghierului* (Chișinău, 1815), este textul tradus și tipărit întâi de mitropolitul Antim Ivireanul” (Ivireanul 2017, 10-11).

Un exemplar al *Liturghierului* antimian ce se păstrează în Biblioteca Sf. Sinod (București), provine din biblioteca Facultății de Teologie din Chișinău (1926-1940) și are însemnări din Basarabia. O cercetare ulterioară asupra exemplarului amintit ar putea dezvălui multiple alte aspecte ale istoriei cărții liturgice tipărite în secolul țarist al Basarabiei. Apoi, acest fapt stă mărturie despre destinul cărților din biblioteca mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, împrăștiate după decesul acestuia (1821). Despre biblioteca acestui mare cărturar de la intersecția celor două secole zburcimate în istoria neamului românesc – secolul al XVIII-lea și al XIX-lea – încă nu avem o cercetare pertinentă.

Șirul mărturiilor bibliofile din epoca lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ne aruncă o punte sigură de legătură între cărțile antimiene și cele din biblioteca exarhului basarabean. Deocamdată putem vorbi, cel puțin, despre două titluri de carte:

¹¹ Sărbătoarea *Duminica Tuturor Sfinților* este hramul principal al mănăstirii și se sărbătorește în Duminica I-a după Rusalii.

¹² În copiile manuscrise românești apare numele domnitorului din Țara Românească.

¹³ Recent, la mănăstirea Saharna, a fost identificat un prețios exemplar al *Evangeliei* îngrijite de Antim Ivireanul și tipărită în tipografia de la Snagov, în 1697. Exemplarul *Evangeliei* (1697) este o adevărată raritate bibliofilă pentru spațiul dintre Prut și Nistru. Însemnările manuscrise din cuprinsul cărții (f. 8-25) sunt o veritabilă lecție de istorie a cărții care a circulat în provinciile locuite de români, indiferent de frontierele politice.

- *Liturghierului* antimian (sunt cunoscute câteva ediții: 1706, 1713 și 1728), care a servit drept prototip în editarea *Liturghierului* de la Chișinău (1815).
- Manuscrisul *Predicilor* lui Antim Ivireanul copiat la mănăstirea Dobrușa (1824).

În Basarabia a circulat și un alt prețios manuscris, scris și desenat de Antim Ivireanul (peste 500 de desene), însoțit cu versuri dedicate lui Constantin Brâncoveanu și care cuprindea „Genealogia tuturor bărbaților și femeilor din *Vechiul Testament*”, 21 file¹⁴. Manuscrisul a fost descoperit de Ștefan Berechet (1885-1946), în secția de manuscrise a Bibliotecii Fundamentale a Academiei de Teologie din Kiev, pe timpul când își făcea studiile acolo. Manuscrisul provenea din colecția lui Antonie Socotov, episcop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului (1858-1871) (Anuarul 1928; Buzilă 1996, 49-50). Conceput de Mitropolitul Antim Ivireanul în 1709 și dăruit lui Constantin Brâncoveanu, cel care l-a adus în țară și-i facilitase ascensiunea până la treapta de arhiereu. Manuscrisul cuprinde o istorie prescurtată a lumii vechi cu elemente de istorie și genealogie biblică, de istorie greco-romană, dar și peste 500 de desene. Manuscrisul a fost semnalat de Ștefan Berechet, în anii '20 ai secolului XX, în colecția bibliotecii Academiei duhovnicești din Kiev (Berechet 1920, 17; Berechet 1928). O cercetare mai detaliată asupra manuscrisului ne oferă, ulterior, Gabriel Ștrempel (Ștrempel 1966, 309-354)¹⁵.

Manuscrisul original păstrat în colecțiile kievene (Biblioteca Academiei de Științe din Kiev, nr. 379), cuprinde 22 de file nenumerotate. Din vechea legătură s-a păstrat doar o scoarță. Pe verso-ul copertei, o însemnare din 8 iulie 1788 arată că pe la mijlocul secolului XVIII a fost vândut vornicului Dumitrașco Săcară (Ștrempel 1966, 310). Alte două însemnări, de la 1850, arată că manuscrisul se afla încă la familia Secară: „Această carte este dreaptă a me, rămasă clironomii di la maica-me, fiica vornicului Dimitri Secară, pe care dându-o s-o citească unu [i] dvoraninu Tufăscu ci, grabnic murind, au rămas în cărțile lui. Așa

apecunii¹⁶ au scris-o în averea mortului și macăr că mult m-am jeluitu, însă însfârșitu am hotărâtu spre a nu pierde așa odoru scumpu și ce nu se poate găsi nicăieri și la mezzatu la anu 1850, împreună cu vr-o câte[va] cărți a răposatului Tufăscu, macar că aceli cărți mai nu-mi trebuia [u] le-am cumpăratu dreptu doao suti rubili rosianești argint. Dvoreaninu gubernschi secre[ar], Mihai Bădărău” (Ștrempel 1966, 325-326).

Cea de a doua însemnare a lui Mihai Bădărău, din decembrie 1850, subliniază din nou împrejurările în care a fost nevoit să răscumpere manuscrisul ce-i aparținea de fapt: „Această carte iasti a me, precum mai lămurit am arătat mai sus, că am cumpărat-o de-al doile, și nu din pricină alta, numai că n-au fostu iscălitu de mine înăuntru, sau să fi avutu rospiscă de la răposatul Tufăscul. Și măcar că <s-a> lămuritu din <spusele> cetitori <că> să cunoști că nu-i a me, dar nedreptul apēcunu n-au vrutu șă mi-o de, care de fărădelegile lui nici numili nu vroi să-i pomenescu, și măcar căci n-au trebuitu să scriu înăuntru, dar întâmplarea aceasta m-au silitu, că am plătitu pentru dreptu lucrului doao suti garbovnici, afară că m-am judecatu cu acel apēcunu. Și iar pentru că am scris înăuntru și am plătit atâți bani, să dei samă înainte lui Dumnezeu acelu nelejiuitu apēcunu. 1850 dec<em>v<rie> luna. Dvoreaninu gubernschi secretar, Mihai Bădărăvu” (Ștrempel 1966, 325-326).

În șirul mărturiilor puse în discuție nu este lipsit de importanță să subliniem și un alt aspect al problemei care aruncă multă lumină atât asupra interesului bibliofil al boierului Constantin Tufescu, cât și asupra legăturilor de interes cultural dintre familiile boierilor moldoveni din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Așadar, manuscrisul autograf cu titlul *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, este împrumutat de Constantin Tufescu, pentru lectură, de la secretarul gubernial Mihai Bădărău.

În urma cercetărilor întreprinse asupra manuscrisului păstrat în colecțiile kievene, se constată că „familia Bădărău o fi dăruit manuscrisul arhi-episcopului Antonie”, de unde la 1884 a fost trimis la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev, după cum o atestă însemnarea identificată din cuprinsul manuscrisului: „Родословіе Спасителя мира в потергах патриархов. Книга родства Иисуса Христа. Из бумаг Антонія Архи-

¹⁴ *Chipurile Vechiului și Noului Testament* (datat: „1 iulie 1709, la Târgoviste”), unica opera nepublicată a lui Antim Ivireanul (cca 1650-1716).

¹⁵ Manuscrisul lui Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, în 1966, se păstra la biblioteca Academiei de Științe a RSSU, sub numărul de inventar 379. Gabriel Ștrempel obținuse de la colegii din Ucraina o copie fotografică a manuscrisului.

¹⁶ Epitropii.

епископа Кишиневского. В музей Киевской Д. Академии от секретаря Кшиневской Духовной Консистории Лев. Ст. Родкевича через Льва Мацевича. 9 ноября 1884. Кишинев/ Genealogia Izbăvitorului lumii în portretele patriarhilor. Cartea Neamului lui Iisus Hristos. Din hârtiile lui Antonie, arhiepiscopul Chișinăului. Trimisă la Muzeul Academiei Duhovnicești din Kiev, de către secretarul consistoriului Duhovnicec din Chișinău, Lev Stepanovici Rodkevici prin Lev Mațevici. Chișinău, 9 noiembrie, anul 1884” (f. 1, f. 22) (Ștrempele 1966, 326).

Considerentele de mai sus ne îndeamnă să susținem că așezămintele monahale ce funcționau în Moldova răsăriteană, din stânga Prutului, la 1812, indică prezența unei intense vieți duhovnicești și culturale. Cea mai veche relatare despre așezarea monahală de la Dobrușa este atestată în pomelnicul ctitoresc, publicat în 1930, unde se menționa că „în 1772 a venit ieromonahul de la Mănăstirea Probrata și a înființat schitul” (Lovin 1930, 116-117; Olaru, Cemârtan 2013, 291-306). În catagrafia prezentată la Iași, la 18 aprilie 1809, mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, se arată că la Dobrușa erau 102 călugări. Tabloul statistic din 1817, arată un număr de 73 de viețuitori la mănăstirea Dobrușa, care este trecută cu statut de mănăstire. O obște atât de numeroasă s-a făcut remarcată, mai cu seamă, prin activitatea unui număr considerabil de cărturari care au tradus, au transcris și au difuzat o mulțime de cărți nu numai pentru necesitățile proprii, ci și pentru alte schituri și mănăstiri basarabene. Cu timpul, obștea monahală a acumulat o bogată bibliotecă. Între comorile bibliofile se aflau rarități, precum *Biblia* lui Serban Cantacuzino (1688), prima ediție integrală în limba română, *Biblia* lui Samuel Micu-Clain, de la Blaj (1795) și cea tipărită în limba română la Sankt Petersburg (1819) (Tomescu 1929, 60-61; Mihail 1993, 162-202). S-a mai distins Dobrușa și prin vestita școală de cântăreți, care a pregătit numeroși protopsalți de muzică veche și nouă.

Biblioteca mănăstirii Dobrușa a fost împrăștiată, deposedată de însemnate valori bibliofile – cărți de lectură duhovnicească – încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mărturie în acest sens stau documentele de arhivă – un raport al pr. M. Ganițki, din 13 aprilie 1879, către episcopul Pavel Lebedev (1871-1882), în care sunt menționate manuscrisele românești de la mănăstire, care, chipurile, ar fi fost „nefolositoare” pentru călugări,

motiv pentru care au fost expediate la Muzeul Istorico-arheologic Bisericesc de pe lângă Academia Duhovnicească din Kiev (în dosarul de arhivă se păstrează lista celor 20 de titluri)¹⁷. De fapt, episodul amintit atestă o perioadă foarte dificilă din istoria vieții spirituale a provinciei.

În anii '70 ai secolului al XIX-lea, Tipografia Duhovnicească a încetat să tipărească carte religioasă. Odată cu urcarea în scaunul eparhial al Chișinăului și Hotinului, a episcopului Pavel Lebedev (1871-1882), au fost introduse, rând pe rând, o serie de restricții asupra cărții liturgice în limba română, orientate spre scoaterea acestora din uzul practicii liturgice în bisericile basarabene (Danilov 2007, 84-86). În acest scop, anume, episcopul Pavel Lebedev a întreprins o serie de vizite canonice în parohii (în anul 1872 a vizitat 13 mănăstiri și 109 biserici din jud. Bălți, Hotin, Chișinău și Soroca). În majoritatea bisericilor a găsit numai câte „un rând de cărți bisericești de slujbă în limba română”, marea lor majoritate, erau vechi din cauza întrebuintării dese și îndelungate. Episcopul atrăgea atenția, în chip deosebit, bibliotecilor bisericești, care păstrau cărțile bisericești. Dacă le găsea vechi, atunci își nota în jurnalul de călătorie: „Cărțile în limba moldovenească sunt vechi și trebuie înlocuite [...], procurate altele noi”¹⁸. Motivele invocate de episcop (preoților li s-a interzis să se folosească de cărți de slujbă deteriorate (!)), erau doar un pretext subtil pentru a sustrage cărțile în limba română din practica liturgică și a le înlocui cu alte ediții sinodale în limbă slavă bisericească. Această formă de cenzură episcopală a condus la sustragerea din bisericile basarabene a unui număr însemnat de cărți liturgice și înlocuirea acestora cu cărți aduse de la Lavra Pecerska din Kiev (pe parcursul unui singur an au fost aduse 828 de cărți (92 de titluri)¹⁹. Din cele consemnate putem concluziona că o bună parte din cartea veche românească sustrasă din uzul bisericilor basarabene era trimisă la Kiev, la muzeul bisericesc, iar de acolo s-au adus cărți „noi”, tipărite în limba veche bisericească, în slavonă.

Dintre cărțile de la mănăstirea Dobrușa, expediate la Muzeul istorico-arheologic Bisericesc din Kiev, sub aspect tematic, predomină scrierile te-

¹⁷ ANRM, F. 208, inv. 3, d. 1933, f. 3-4; Valentina Pelin a identificat doar 3 manuscrise (din 20), în colecțiile de la Kiev. Se impune continuarea cercetărilor și identificarea celorlalte 17 cărți manuscrise de la Dobrușa.

¹⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3660, f. 257.

¹⁹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 237.

ologice ale Sfinților Părinți (14 manuscrise). Toate scrierile sunt traduceri în limba română de pe originalele grecești în Școala paisiană de la mănăstirea Neamț. Prezența acestor manuscrise la mănăstirea Dobrușa stau dovadă că monahii nu numai că aveau viețuirea de obște, ci întrețineau o legătură vie, permanentă, cu obștea de călugări din dreapta Prutului, din mănăstirile Moldovei. Astfel, la Dobrușa, de-a lungul secolului al XIX-lea, se efectuau copii de pe traduceri de la Lavra Neamț (Pelin 2017, 12).

Manuscrise realizate la Dobrușa au fost identificate în Colecția de *Carte Rară* a Bibliotecii Naționale din Chișinău: *Scrierile lui Isaia Pustnicul* (sf. sec. XVIII), *Cuvintele pustnicești ale lui Isaac Sirul* (1805), *Pateric* (1816), *Canoanele Maicii Domnului* (1842). Alte șapte manuscrise de la Dobrușa, descrise de Gabriel Ștrempel, se păstrează la Biblioteca Academiei Române, unde au fost depuse de ultimii lor posesori (Ștrempel 1987, 1992): două de la Radu Rosetti, în 1908; trei de la arhimandritul Daniil (Ciubotaru) de la mănăstirea Neamț, în 1942, și două de la Mănăstirea Varatic (Pelin 2017, 281):

- *Miscelaneu* (cu *Cuvintele lui Isaia Pustnicul* (f. 1-102) și fragmente din scrierile lui Ghenadie, patriarhul Țarigradului, Nil Sinaitul, Nil de la Sorscka, Maxim Mărturisitorul etc.), 208 f.²⁰;
- *Miscelaneu* (cu *Capetele lui Maxim Mărturisitorul* (f. 9-99) și fragmente din alte lucrări: *Viețile Sfinților*, *Pateric* etc. (141 f.)²¹;
- *A lui Vasile cel Mare, așezământul pustnicesc al călugărilor și Scrisoare către Hilon, ucenicul său, pentru viața pustnicească* (88 f.)²²;
- *A lui Vasile cel Mare, hotărâri pe larg pentru călugări. Întrebări și răspunsuri* (149 f.)²³;
- *Miscelaneu* (cu *Minunile Maicii Domnului* (f.12-134); *Viața Sfântului Vasile cel Nou, Vămile văzduhului* (f. 183-229) și alte scrisori morale (297 f.)²⁴;

²⁰ Cota: BAR, nr. 3726. Manuscris copiat în 1790 de Luca Ieromonahul. A fost achiziționat de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908.

²¹ Cota: BAR, nr. 5517. Manuscris copiat de doi copiiști: Vitălie ierodiacon și Ieremia Prisăcaru, sf. sec. al XVIII-lea și în 1827.

²² Cota: BAR, nr. 5506. Manuscris copiat de Misail Ieromonahul. Achiziție de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942.

²³ Cota: BAR, nr. 5505. Manuscris copiat de Ghervasie monahul, în 1807. Achiziție de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942.

²⁴ Cota: BAR, nr. 3644. Manuscris copiat de Ioan, feciorul preotului Teodor din Păulești, la Mănăstirea Dobrușa, în 1811; achiziție de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908.

- *Învățăturile lui Nil de la Soreska* (f. 1-126) cu alte texte (132 f.)²⁵;
- *Crinii țarinii* (153 f)²⁶.

Acest număr impresionant de manuscrise stau dovadă a unui număr important de monahi cărturari, viețuitori ai mănăstirii Dobrușa. Printre aceștia pot fi identificați copiiști, legători de cărți, traducători din limbile greacă și slavonă sau posesori de cărți. Valentina Pelin a identificat în jur de 24 de nume de monahi cărturari de la mănăstirea Dobrușa (Pelin 2017, 283-284). Actualmente se cunosc în jur de 42 de titluri/ cărți manuscrise realizate în scriptoriul mănăstirii Dobrușa, care activa înainte de 1812 (Tomescu 1929, 59-60), însă doar 15 dintre ele au fost identificate cu loc de depozitare în colecții de patrimoniu. Manuscrisele, marea lor majoritate, au fost scrise între anii 1790-1812. Activitatea scriptoriului mănăstirii a continuat pe tot parcursul secolului al XIX-lea. O mărturie, în acest sens, este și manuscrisul basarabean al predicilor sfântului Antim Ivireanul copiat/realizat la mănăstirea Dobrușa în 1824.

Așadar, un număr considerabil de cărturari de la mănăstirea Dobrușa au transcris și au difuzat cărți scrise în limba vechilor cazanii pentru necesitățile obștii monahale din Basarabia. O analiză a predicilor rostite de Antim Ivireanul la începutul secolului al XVIII-lea, aplicată deopotrivă formelor lingvistice, pune în evidență capacitatea de utilizare a textului sacru și în secolul următor, al XIX-lea, pentru comunicarea eficientă cu credincioșii. O comunicare în care limbajul religios era aproape didactic explicat pentru a mări capacitatea de înțelegere de către ascultători. Predica, fiind un mijloc prin care slujitorul (preot sau diacon) vorbește direct celor din biserică. Circulația predicilor mitropolitului Antim Ivireanul în Basarabia, poate fi atribuită, cel puțin, începând cu primul sfert al secolului al XIX-lea. Cu începutul acestui veac, tradiția predicii românești a perpetuat în Basarabia prin copierea și multiplicarea operei Sfântului Antim Ivireanul de către monahii cărturari de la Dobrușa.

²⁵ Cota: BAR, nr. 3554. Manuscris copiat de călugărul Simion, în 1819; provine de la biblioteca mănăstirii Varatec.

²⁶ Cota: BAR, nr.3555. Manuscris copiat de călugărul Simion, în 1820; provine de la biblioteca mănăstirii Varatec.

Bibliografie

- Anuarul 1928:** Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia 1928 (Varia) (Chișinău 1928).
- Berechet 1920:** Șt. Berechet, Documente slave de prin arhive ruse, Fas. 1 (București 1920).
- Berechet 1928:** Șt. Berechet, Un manuscris de zugrăveală al Mitropolitului Antim. In: Comisiunea Monumentelor Istorice, Anuar II (Chișinău 1928).
- Buzilă 1996:** B. Buzilă, Din istoria vieții bisericești din Basarabia (București: Editura Fundației Culturale Române 1996).
- Cereteu 2016:** Ig. Cereteu, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova (Chișinău: Ediție enciclopedică 2016).
- Ciubotaru 2013:** Iu.M. Ciubotaru, Din corespondența inedită a episcopului Melchisedec Ștefănescu. In: Historia Universitatis Iassensis, IV (Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2013).
- Danilov 2017:** M. Danilov, Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă) (Chișinău: Bons Offices 2007).
- Diculescu 1909:** C.C. Diculescu, Din corespondențele episcopului Melchisedec (București: Tipografia Cărților Bisericești 1909).
- Ivireanul 2017:** Antim Ivireanul, Predici. Un manuscris din Basarabia (1824). Ed. critică, studiu introductiv, note, facsimil de Z. Mihail și P. Mihail. Documenta Basarabiae, coord. V. Spinei, I. Cândeș, Z. Mihail (București: Editura Academiei Române 2017).
- Lovin 1930:** G. Lovin, Acte de la mănăstirea Dobrușa. In: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chișinău 1930).
- Mazilu 1998:** D.H. Mazilu, Recitind literatura română veche, II (București: Editura Universității din București 1998).
- Melchisedec Ștefănescu 2016:** Episcopul Melchisedec Ștefănescu, Viața Mitropolitului Antim Ivireanul. Notițe biografice și alte texte documentare și evocatoare, lucrare îngrijită de ÎPS Arhiepiscop dr. Casian al Dunării de Jos și pr. Eugen Drăgoi (Galați 2016).
- Mihail 1959:** P. Mihail, Din corespondența episcopului Melchisedec. In: BOR, anul LXXVII, nr. 5-6, mai-iunie 1959 (București 1959).
- Mihail 1993:** P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia (Chișinău: Editura „Știința” 1993).
- Mihail 2013:** Z. Mihail, Un manuscris al Predicilor lui Antim Ivireanul din sec. al XIX-lea, din Basarabia. In: „Antimiana II”. Centrul de Studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul și Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult” (București: Editura Cuvântul Vieții 2013).
- Olaru, Cemârtan 2013:** V. Olaru, R. Cemârtan, Mănăstirea Dobrușa. In: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Studiu enciclopedic, coord. și red. șt. A. Eșanu (Chișinău 2013).
- Pelin 2017:** V. Pelin, Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX), ediție îngrijită și revizuită de acad. A. Eșanu și V. Eșanu (Iași: Editura Doxologia 2017).
- Predici 1962:** Predici. Ediție critică, studiu introductiv și glosar de Gabriel Ștrempel (București: Editura Academiei Republicii Populare Române 1962).
- Ștrempel 1966:** G. Ștrempel, Un cronograf ilustrat atribuit Mitropolitului Antim Ivireanul. Extras din Romanoslavica XIII (București 1966).
- Ștrempel 1987:** G. Ștrempel, Catalogul manuscriselor românești de la Biblioteca Academiei Române, vol. III (București 1987) (mss. nr. 3554, 3555, 3644, 3726).
- Ștrempel 1992:** G. Ștrempel, Catalogul manuscriselor românești de la Biblioteca Academiei Române, vol. IV (București 1992) (mss. nr. 5505, 5506, 5517).
- Tomescu 1929:** C. Tomescu, Însemnări de pe cărțile mănăstirii Dobrușa. In: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chișinău 1929).

The Bessarabian manuscript of the Anthim's sermons

Keywords: Bessarabia, Russian Empire, manuscript, Anthim the Iberian, Dobrușa Monastery.

Abstract: The canonical and literary value of the sermons of the Orthodox hierarch Anthim the Iberian (circa 1650-1716) is well known. His books addressed to the Orthodox world were widely distributing as they were printed. Many of them were donated to Orthodox peoples, Constantinople or Jerusalem. Little is known, however, about the dissemination of these texts in Bessarabia in the 19th century. Because of the small number of copies identified *de visu*, Gabriel Ștrempel stated in 1962 that the manuscripts of Anthim the Iberian's sermons had limited distribution.

The Bessarabian manuscript's copy created in 1824 at the Dobruşa Monastery was almost identical to the text of the Romanian manuscript 3460A (from the collection of the Library of the Romanian Academy), that was considered to be the oldest known in the Romanian area. But the Bessarabian manuscript of the Anthim's sermons is devoid of the title page. It is problematic to determine which original the copy was made of in 1824 at the Dobruşa Monastery.

List of illustrations:

Fig. 1. Manuscript from the Dobruşa Monastery (1924), p. 1.

Fig. 2. Notes of possession: "Priest Pual Mihail" (the manuscript from the Dobruşa Monastery (1924), p. 302).

Бессарабская рукопись анфимовых проповедей

Ключевые слова: Бессарабия, Российская империя, рукопись, Анфим Иверский, монастырь Добруша.

Резюме: Каноническая и литературная ценность проповедей архиеерея Анфима Иверского (ок. 1650-1716) хорошо известна. Книги Анфима Иверского, обращенные к православному миру, широко распространялись по мере их печатания. Многие из них были подарены православным народам, Константинополю или Иерусалиму. Мало известно, однако, о распространении этих текстов в XIX веке в Бессарабии. Из-за небольшого количества списков, идентифицированных *de visu*, Габриел Штремпел в 1962 году констатировал, что рукописи проповедей Анфима Иверского имели ограниченное распространение.

Бессарабский список рукописи, созданный в 1824 году в монастыре Добруша, оказался почти идентичным тексту румынской рукописи 3460A (из собрания Библиотеки Румынской академии), считавшейся самой древней из известных на румынском пространстве. Но бессарабская рукопись анфимовых проповедей лишена титульного листа. Определение оригинала (извода), с которого сделан список в монастыре Добруша в 1824 году, остается проблематичным.

Список иллюстраций:

1. Рукопись из монастыря Добруша (1924 г.), стр. 1.

2. Примечания о владельце: «Иерей Паул Михаил» (Рукопись из монастыря Добруша (1924 г.), лист 302).

31.03.2018

Dr. Maria Danilov, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, str. 31 August, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

